

Л. О. Зашкільняк

ПРО СВОБОДУ І ОБМЕЖЕННЯ В ПІЗНАННІ МИНУЛОГО: УКРАЇНСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

Модерна історіографія ХХ століття поглибила розуміння історичних процесів, але зберегла уявлення про прогностичну соціальну функцію історичного знання. Це залишало історію в обіймах «історизму». Водночас формувалось уявлення про переважну залежність істориків від сучасності, яка в сутності виникала з того ж минулого. Таким чином прагнення істориків звільнитись від «примар минулого» неухильно запроваджувало їх в залежність від «примар сучасності» з перенесенням їх у майбутнє. Українська історіографія останніх двох десятиліть користалась в основному з методологічного інструментарія модернізму, нехтуючи новими пропозиціями. У формуванні образу минулого України сучасним українським дослідникам досі бракує розуміння її суб'єктності і постколоніального стану. В таких умовах треба сміливо брати на озброєння нові методологічні підходи, спростовувати поширювані донині імперські міфи і стереотипи сусідніх історіографій.

Ключові слова: сучасна українська історіографія, міфи і стереотипи, постколоніальна теорія.

Прагнучі говорити про історію, треба розпочати з поширених і тривіальних істин-афоризмів: «Історію пишуть переможці. Історія пишеться тими, що вижили»; «Історія – це постійний діалог сучасного покоління з минулими»; «Історія – це роман, яким вона могла би бути, роман – це історія, якою вона ніколи не була»; «Не знати історії – означає завжди бути дитиною», нарешті «Історія – це скатертину, що ретельно випрана і відпрасована, на брудному столі життя».

З давніх часів люди намагались знайти в минулому відповіді на проблеми сучасності і проєкції у майбутнє. Від ХІХ століття, коли запанувало уявлення про вирішальну роль історичного знання в прогнозуванні просування людського суспільства до «справедливого» і «благодатного» майбутнього, в історіографію ХХ століття перейшли значущі елементи

цієї моделі пізнання і розуміння минулого як такого. Однак, модерністичне історіописання ХХ століття розвивалося вже в стані постійної гносеологічної дихотомії: з одного боку, історики поглиблювали розуміння суспільних процесів як взаємодію (інтерацію) між організованими спільнотами з людиною в центрі, сподіваючись на віднайдення «золотого ключа» («сенсу», «закону») цілої еволюції; але з другого боку, вони постійно наштовхувались на непереборні перешкоди та обмеження у відмінному і різнокультурному тлумаченні та використанні історичного знання. Історія та історики завжди і повсюдно намагались обґрунтувати втілення тих ідей, котрі так чи інакше передбачали «впорядкування» більших чи менших людських спільнот (племен, держав, націй, станів, класів тощо). Проте, щось завжди ставало на шляху реалізації цих ідей і, за спостереженням ще Гегеля, результат людських діянь ніколи не відповідав ідеальним уявленням (ідеям).

Причини такого неспівпадіння намірів і наслідків назагал добре відомі історикам, філософам, суспільствознавцям. Написання історії, на перший погляд, не представляє якихось спеціальних труднощів. Однак ще в ХІХ ст. німецькі історики розділили історичне дослідження (Geschichtsforschung), з одного боку, і історіописання (Geschichtsschreibung) – з другого. Розрізнення цих двох процедур є підставою для розуміння істоти писання історії. Після встановлення фактів історик мусить перейти на рівень «представлення» або, іншими словами, їх інтерпретації і репрезентації. Інтерпретація ж завжди є лише перенесенням власного досвіду на минулий, залишається «суб'єктивною» правдою [Докл. див.: 20, s. 33–49]. З яких би позицій не дивитись на минуле – модерних, постмодерних чи якихось інших – дослідник завжди має можливість конструювання історії і писання історичних текстів, які, що найважливіше, репрезентують його власну версію «того, що було насправді».

З іншого боку, треба звернути пильну увагу на соціальну функцію історії, тобто історичного знання як такого. Тривіальним є твердження, що без історії немає Людини, немає будь-якої спільноти (community), немає народу і держави. Кожна з них – і Людина і Спільнота – творяться, ідентифікуються і шануються через свою «біографію», тобто свою історію, якою б вона не була. Цю історію як історичні знання і пам'ять творять представники певної спільноти, а не абстрактні спільноти як такі. Вони конструюють історію на матеріалі та уявленнях передусім минулого, яке витворило сучасну їм суспільну ситуацію. Назагал це речі

добре знані, котрі польський історик Войцех Вжосек називає «культурною імпутацією» й «моделлю історичного мислення і дослідження» («imputacja kulturowa» і «model myślenia i badania historycznego») [Див.: 23].

Ось тому і виникає й завжди виникатиме колізія між людським прагненням до кращого майбутнього і постійним шуканням його в минулому. Ця колізія неунікненна і неподоланна – просто одне минуле буде замінюватись іншим, але колізія залишатиметься. Так само, як залишатиметься вічна пізнавальна суперечність між пізнаним і пізнаваним (cognitive collision): пізнане вже не є тим, що представлено у знанні (perceived phenomenon is not that which is presented in knowledge).

Будь-яка історія як «біографія» чи то людини чи то спільноти заснована на протиставленні «себе» та «іншого», однієї спільноти з іншою. Іншого шляху самоідентифікації немає. З цим треба рахуватись і пам'ятати всім – і дослідникам і загалу. Бути понад цією колізією не дано нікому, хто здатен до соціальної самоідентифікації (нездатні тільки психічно хворі особистості!). Історія як інструмент формування індивідуальної та соціальної свідомості залишатиметься вічним інструментом самоідентифікації. Тому з цим інструментом треба обходитись дуже обережно, оскільки образи минулого є підступним порадином для бачення сучасного і, тим більше, майбутнього: вони, окрім ідентифікації, мають властивість спрямовувати пошук майбутнього у минулому.

Таким чином, якщо підсумувати, то виходить, що історик є вільний у намірах реконструкції минулого і, водночас, не вільний в можливостях його інтерпретації та репрезентації. Він обмежений всією сферою власного суспільно-культурного багажу, починаючи з мови і закінчуючи приналежністю до певної історичної спільноти і культури.

Внесення культурного чинника в історіюписання розвертає його в інший бік – до світоглядних, *ідеологічних* в своїй сутності перспектив. Сучасні тенденції розвитку світової культури засвідчують, що людство постійно буде потребувати історичного обґрунтування будь-якої ідентичності – етнічної, національної, групової, расової, державної, культурної, регіональної тощо. Але водночас вони показують, що історія не є тим, що про неї пишуть історики, а також не є самою минулою дійсністю; вона є дискурсом, специфічним способом вживання мови в публічній сфері, вона є «культурною практикою осіб і спільнот». Така історія, зумовлена культурно-цивілізаційними розбіжностями і, водночас, взаємними пов'язаннями, є власне сучасною й іншою бути не може. Тому можна резюмувати такими словами: намагання істориків звільни-

тися від примар минулого неблаганно провадять їх до залежності від примар сьогодення. В цьому і полягає постійна «свобода несвободи» історика. І з нею треба рахуватись.

Зрозуміло, що фаховість історика полягає власне в усвідомленні своєї залежності від сучасності і вмінь використовувати наявний на сьогодні пізнавальний інструментарій для проникнення і пояснення минулого. При цьому провідну роль, на мою думку, відіграє усвідомлення істориком суб'єктності об'єкта пізнання (каламбур!), тобто чіткого уявлення того явища, яке ми збираємось досліджувати. Коли ми говоримо про Україну чи українців, то повинні чітко усвідомлювати той факт – наскільки вони виступають суб'єктами пізнання чи об'єктами. І тут важливо підкреслити, що будучи об'єктами пізнання, вони водночас можуть і повинні бути суб'єктами пізнання для тих дослідників, котрі інтерпретують їхню історію «зсередини», тобто як суб'єкти, в той час як для історика іншої суб'єктності (російського, польського британського тощо) минуле України й українців виступатиме як «Інше» й «Інакше» («Історія і є самопізнанням людиною самої себе!»).

З цього випливає, що для українського історика основним культурним кодом («культурною імпутацією») залишатиметься «суб'єктність» історії України. Наскільки така суб'єктність може долати суб'єктивність залишається під питанням. Важливо одне – конструюючи минуле свого «об'єктивного суб'єкта», історик свідомо чи несвідомо творить «біографію» цього суб'єкта, незалежно від того, чи торкається вона всієї різноманітності проявів цього суб'єкта чи тільки його частини.

Поглянемо ж на «труднощі» сучасної української історіографії. Від кінця ХХ ст. українська історіографія переживає складний і неоднозначний період одночасного пошуку «власного обличчя» і «вписування в світове історіюписання». Ці процеси не є простою справою, якщо подивитися на них з позиції тривалого – у кілька століть – заперечення існування українського народу і його права на власну державність. Немає народу – немає історії: так принаймні довгий час розповідали і переконували російська і польська історіографії та політики з погляду інтересів імперськості чи великодержавності. ХХ століття не було сприятливим для української ідеї. Дивне перекроювання мап і держав під час двох світових війн не сприяли поширенню розголосу про українців і Україну, а усталені стереотипи перешкоджали і далі перешкоджають світові зрозуміти цих т. зв. «тірольців Сходу». І коли всупереч різноманітним скептикам постала незалежна Україна, то далеко не всі зро-

зуміли, що воно таке. Деякі стверджували (а часом далі продовжують стверджувати), що Україна немає своєї «біографії» в сенсі історії, а є тільки «клапти» біографій Польщі, Росії та інших її сусідів. І хоча українська історіографія вже давніше сконструювала свою «біографію», але поступалась в цьому своїм більш потужним в інтелектуальному просторі «державним» сусідам.

Цей процес вже неодноразово стояв в центрі наукових і публіцистичних дискусій, а література налічує десятки, якщо не сотні публікацій [10; 14; 18; 19; 22]. Закордонні дослідники, які звертали увагу на еволюцію українського історіописання після відновлення Української державності, відзначали її «експериментальний» характер, що відкриває сприятливі наукові перспективи в річищі сучасних новаторських течій, а також висловлювали певну стурбованість щодо тенденцій повернення до застарілих уявлень про історію та історичне пізнання під впливом певних суспільно-політичних чинників¹.

Дійсно, якщо уважно придивитися до розвитку історіографії в Україні за останні чверть століття, то можна побачити дві головні тенденції, що позначилися на її змістовному та методологічному характері. Назагал, вони добре знані українським історикам і вже багато раз обговорювалися в науковій літературі. Перша – прагнення розв'язати численні фальсифікації і спотворення минулого українців та України, що нагромадились за століття їх колоніального статусу в складі різних імперій, а, насамперед, під час існування СРСР, і, як наслідок – сконструювати національний «канон» історії, який би служив формуванню національно-державної суспільної свідомості та соціальної пам'яті. Друга тенденція – опанування здобутків світової історичної думки та її застосування в історичних дослідженнях з метою подолання відставання українського історичного знання та історично-інформаційного простору від світових взірців [18, с. 24–56]. Багатьом фаховим історикам ці тенденції видаються взаємно суперечливими за аналогією з дихотомією «ідеологія–наука». Тому можливість звільнення від догм радянського «марксизму-ленінізму» українські пострадянські історики сприйняли переважно, як заміну «комуністичної ідеології» – «безідеологічними стандартами» або «національним дискурсом».

¹ Американський вчений Марк фон Гаген зауважував: «Україна являє собою приклад національної культури з надзвичайно прозорими межами, але саме той приклад, який можливо відповідає постмодерному політичному розвитку, де до-національні, наднаціональні і міжнаціональні процеси вимагають такої ж уваги істориків, суспільствознавців та “культурологів”, як і процеси, які раніше вивчалися у вигляді національних...» [21, р. 670].

З огляду на значний обсяг «радянзації» суспільної свідомості в незалежній Україні, відповіддю стала «націоналізація» її минулого (так це назвав Георгій Касьянов)¹. Здавалося, що такий підхід до минулого є цілком обґрунтований і закономірний. Однак для української історії це обернулося двома загалом несприятливими наслідками, характерними для абсолютизації минулого як бази для прогнозування майбутнього: по-перше, за підставу «націоналізації» було взято взірці початку ХХ ст., а не її кінця, а саме – схеми М. Грушевського й В. Липинського. Запропонована і, зрештою, нині реалізована версія «нормативної» історії України, або її «канон», мало чим різняється від «марксистсько-ленінського» погляду на минуле України та українців; де Україна виникає як «закономірний» і неунікнений наслідок дії якихось трансцендентних сил, якому властиві всі провідні риси лінійності, телеологізму, функціоналізму, діалектики історичного процесу в тому вигляді, який можна знайти і у Гегеля і у Маркса і у радянській історіографії.

Діагноз такого стану речей в «історії з історіографією» було поставлено вже з десятків років тому, коли відзначили можливість поєднання суспільних завдань і очікувань від історичного знання та його функцій з науковими параметрами самого цього знання. Як писала знаний історик Н. Яковенко, криза сучасної пострадянської історіографії не є кризою науки, а є кризою «ідентичності історика», кризою вичерпання макросоціальних схем історичного процесу, котрі вже давно не задовольняють науку і науковців [19, с. 23].

Якщо ми подивимось на здобутки сучасної української історіографії у порівнянні з іншими історіографіями, то побачимо значний поступ у вивченні «білих плям» історії, але, водночас, маємо цілу низку «проваль», котрі, м'яко кажучи, не сприяють формуванню цілісного образу «історичної України» як суб'єкта цивілізаційного процесу. Це торкається всіх періодів минулого України та українців – від Давньої Русі й до сучасної Української держави. Надалі як в Україні, так і на світовій арені продовжують функціонувати і поширюватись міфи і стереотипи, створені великодержавними ідеологами попередніх імперських часів, а також і сучасними неоімперськими епігонами. Суб'єктність України як чинника європейського та світового історичного процесу губиться в хитросплетінні цих стереотипів. Про шкоду такої ситуації для самих українців, а також авторитету їх державності на міжнародній арені годі говорити. Тому й не випадковими виглядають сумнівні частини євро-

¹ Термін «націоналізація» історії запропонував Г. Касьянов [18, с. 57–73].

пейських обивателів, а навіть фахових істориків, у «історичній правомірності» існування українців і України.

Усвідомлюючи небезпеку прямолінійної «націоналізації» української історії, яка слушно піддається критиці, наважусь запропонувати новий шлях і термінологію для осмислення минулого України. Сучасний стан свідомості багатьох громадян української держави, не кажучи про представників інших народів, в тому числі на Заході, залишається в полоні російських, а часом і польських стереотипів про Україну і українців як про «неповноцінну» націю, «клапти» політичних націй російської, польської чи радянської. Фактично йдеться про наслідки тривалого колоніального становища як етносу, так і території України в складі сусідніх держав (не буду зараз вдаватися у визначення «колоніального стану» [8; 9]). Стан суспільної свідомості і соціальної пам'яті багатьох українців є наскрізь «постколоніальний», тобто представляє собою суміш російських, радянських світоглядних уявлень і образів. Про вплив цих стереотипів свідчать численні соціологічні опитування. Подам лише кілька фактів з опитування, проведеного влітку 2015 р. спільно кількома авторитетними українськими та зарубіжними соціологічними службами на території всієї України, але без окупованих територій (після року боротьби з російською агресією!) щодо розуміння і ставлення до подій української історії. Результати дуже сумні: 42,9 % респондентів вважають Київську Русь державою трьох «братніх» народів – українців, росіян і білорусів і тільки 27,9 % – державним утворенням українців; 38,6 % опитаних позитивно оцінили Полтавську битву і поразку гетьмана Івана Мазепи і лише 17 % оцінили її негативно; 45,2 % позитивно оцінили утворення в Харкові в 1917 р. УСРР; а в першу десятку видатних історичних діячів України увійшли Петро I (6-та позиція), Сталін (10-та позиція) [17, с. 29–32]. Можна говорити про серйозний провал переформатування соціальної пам'яті українців. Тому, на мою думку, перед українськими істориками стоїть нині складне завдання не «націоналізації», а «деколонізації» української історії.

Зрозуміло, що про ключові моменти такої деколонізації треба говорити дуже розлого. Обмежусь загальною пропозицією і кількома провідними «проваллями» в нашій національній історії, котрі вимагають серйозного методологічного і конкретно-історичного переосмислення.

Перше. Українське суспільство потребує сьогодні наукової академічної історії України. Не багатотомної, не нормативної, а багатосмисло-

вої, проблемної. Дискусія щодо появи такого синтезу активно ведеться від 2012 р. на сторінках «Українського історичного журналу» й на низці семінарів і конференцій [11]¹. Можна погодитись з провідними авторами дискусії Г. Касьяновим і О. Толочком, котрі пропонують представити історію України не лише як історію конкуренції і змагань різних станів, верств, конфесій, етносів, культур, націй, держав тощо, а і як простір взаємодії, взаємопроникнення, взаємозбагачення цивілізацій, культур, народів [11, с. 21]. За таких умов йдеться про історію «території», яку займає сучасна Україна, про цивілізаційну еволюцію народів, що її населяли. Проте, виникає дуже серйозне застереження – чи йдеться про Україну, чи про якийсь незрозумілий конгломерат народів і культур, «прохідний двір» Європи. Зрозуміло, що ідентифікаційний, легітимізаційний аспекти такої історії можуть мати не стільки конструктивний, скільки деструктивний характер у формуванні суспільної свідомості з усіма наслідками, які з цього випливають. Тому треба погодитись із слушним зауваженням Олега Горенка: «Історик має пам'ятати ще й те, що наратив у чималій мірі творить людину, яка робить себе, щосили намагається «зробити» інших, і аж ніяк не схильна відмовлятися від найменшої нагоди «робити історію» [5, с. 9].

На мою думку, важливо підкреслити, що такий синтез, як «біографія» України, повинен виходити передусім зі суб'єктності сучасної держави і політичної нації, але, водночас, бути історією людей та їхніх соціальних утворень на території сучасної України. Це не повинна бути історія державності чи етносу, оскільки вони є лише продуктом соціальної комунікації людей, продуктом, котрий повсякчасно змінюється і надалі буде змінюватись. Проте, український гранд-наратив все таки повинен бути і буде історією України як суб'єкта, а не тільки історією об'єкта. Очевидно, що це накладає на істориків певні ідеологічні обмеження. Цього не треба боятись, тому що, як слушно зауважив мексикансько-американський історик Карлос Рохас, історія безумовно є *включенням в неї сучасного*, вона *насичена ідеологією і соціальним замовленням*. Історики змушені займати визначену ідеологічну та суспільну позицію, і ця позиція визначає межі можливого використання отриманих результатів, тому праця історика завжди несе в собі ідеологічні ризики [15, с. 113].

За таких умов усі форми суспільного життя на території сучасної України повинні бути «українськими» за визначенням, повинні бути

¹ Див також статті інших істориків на сторінках «УІЖ» 2013–2015 рр.

переглянути всі періоди і «провалля» цієї історії з погляду сучасного «суб'єкта». Йдеться про давню Русь, монголо-тагарський період, польсько-литовський період, козацькі часи, модерні проекти, державницькі змагання ХХ ст. По кожному з них ми маємо велику кількість стереотипів і міфів, що виникли в попередні часи не в українській історіографії і значною мірою продовжують функціонувати в сучасній українській історіографії. Особливо докладно ці міфи і стереотипи розглянуто у фундаментальному тритомнику «Україна і Росія в історичній ретроспективі», більшість висновкових положень якого все ще, на жаль, не отримали поширення в сучасній українській історіографії [3; 7; 11]. Щодо багатоманітної системи міфів і стереотипів, які перейшли в сучасність від Російської імперії, написано чимало: від ідеї «триєдиної» руської нації та українсько-російської спорідненості до міфу про особливу історичну місію росіян об'єднати всіх слов'ян і православних. Про це дуже переконливо писав у 90-х роках ХХ ст. російський вчений Євгеній Анісімов в статті «Исторические корни имперского мышления в России» (1996) [1] та багато інших дослідників.

Наведу як приклад тільки низку радянських міфів про Другу світову війну, яка залишається головним (і чи не останнім) ідеологічним інструментом сучасної російської пропаганди, спрямованої на розпад і ліквідацію української державності. Фундаментальний радянський міф, котрий донині залишається стрижневим компонентом ідеологічного колоніалізму щодо України, є міф «Великої Вітчизняної війни» і «великої Перемоги». Історія виникнення цього міфу та його інструментального характеру в останніх десятиліттях існування СРСР добре висвітлена в сучасній історіографії. Цей комуністичний конструкт в комплексі з набором його складових про «подвиг радянського народу у Великій Вітчизняній війні», «вирішальну роль комуністичної партії», «морально-політичну єдність радянського народу», «потужним партизанським рухом в тилу ворога», «зрадниками і колаборантами» та багатьма іншими й сьогодні вірно служить обґрунтуванню існування імперської Росії та її колоній під виглядом СРСР і радянського народу. Цей міф однозначно спрямований на заперечення українського виміру війни, оскільки не залишає місця для українського інтересу, незважаючи на химерні спроби деяких істориків послатися на творення українських міністерств, участь УРСР в заснуванні ООН тощо.

Сьогодні в світовій та українській історіографії нагромаджено велику кількість фактографічного матеріалу, який заперечує радянсь-

ку версію «великої вітчизняної війни», яка не була «вітчизняною» для багатьох народів, в тому числі багатьох українців, котрі інакше трактували саме поняття «вітчизна». Одним з останніх видань, в яких зроблена ґрунтовна спроба осмислення «української війни» в складі Другої світової, є двотомне видання Інституту історії України НАН України історичних нарисів «Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття» [Див.: 16]. Фактично вперше в українській історіографії в ньому обґрунтовано терміни «друга світова війна» і «німецько-радянська війна», стверджується, що всю різноманітність політичних і воєнних подій світової війни «з наукових позицій некоректно трактувати в руслі поняття «Велика Вітчизняна війна» [16, кн. 1, с. 20]. А вміщені у двох книгах аналітичні матеріали показують значно ширший спектр настроїв, сподівань і дій українців під час війни та окупації, ніж це підпадає під ідеологему «Великої Вітчизняної війни». Розкриваючи все нові і нові документальні матеріали, можна стверджувати словами Владислава Гриневича, що «для значної частини українського населення «сталінське визволення від німців», немов у дзеркальному відображенні, повторювало картину «гітлерівського «звільнення України від більшовиків» – звільнення без визволення» [6, с. 38]¹. До речі, так само гостро критично оцінив радянський концепт війни і перемоги знаний російський історик Юрій Афанасьєв: «Для Сталіна та його оточення, коли вони визнали обстановку хоча б мінімально вигідною для себе, традиційні імперські цілі царської Росії перевтілювались в революційні цілі СРСР і вони одразу приступили до їх реалізації. Ні до оборонної, ні до визвольної війни ці цілі відношення не мали» [Див.: 2].

Але головне полягає в тому, що радянський міфологізований підхід до світової війни не залишає місця для третього суб'єкта, третьої сторони – українського та інших народів цього регіону континенту. Де ж тоді шукати український національний інтерес? Я з великим інтересом прочитав статтю Івана Патриляка «Між двома проваллями: Україна в роки Другої світової війни» і підтримую запропоновані ним тези. Зокрема, йдеться про таке: остання війна була намаганням зберегти світ, усталений після Першої світової війни, зміцнити контроль великих держав над ресурсами і ринками, де західні держави використали тоталітарний СРСР проти тоталітарної ж Німеччини та її союзників, що призвело до поневолення України та низки країн Центральної Європи;

¹ Див. також добірку статей і матеріалів під рубрикою «Звільнення від Бухенвальда таборами Гулагу» в часописі «Український тиждень» (2013. № 6).

поразка українського та інших національно-визвольних рухів народів Центральної Європи в роки війни створила ситуацію «незавершеної» війни, яка повинна була завершитись з крахом не тільки Німеччини, а й СРСР, але зіткнулася зі спробою Росії відновити контроль над пострадянським простором. Тому, можна сказати, що «незавершена війна» України ще продовжується і, можливо, завершиться з розпадом такого штучного імперського утворення, яким є сучасна Росія. З цих причин не можна вважати Україну як суб'єкта одним з переможців Другої світової війни – вона швидше є серед «переможених», оскільки національний інтерес України не був реалізований після закінчення воєнних дій, і вона опинилася під пресом російсько-більшовицьких окупантів [13; 4].

Таким чином, українська історіографія та її дійові особи в сучасних умовах опинилися в складній ситуації «несвобідної свободи»: усвідомлюючи чи не усвідомлюючи потребу інтеграції та консолідації національної спільноти і державності – завдання, яке є доленосним для України в цілому, – вони не можуть відмовитись від спадку попередніх поколінь, але й не мають права ігнорувати сучасні вимоги історіописання. Така ситуація не є оригінально українською. Вона властива всій світовій історіографії, про що досить переконливо нещодавно писав вже згадуваний Карлос Рохас. Він підкреслив, що історіографічна практика у ширшій ретроспективі нерозривно пов'язана з системою знань про суспільство, яка склалась в XIX ст., а ще точніше – в гегелівсько-марксістських уявленнях про світ та його історію, які представляються відображенням універсального розвитку [15, с. 12–24]. Цей взірць епістемологічного модернізму продовжує функціонувати до наших днів, але нині демонструє своє вичерпання. Історія безумовно є включенням в неї сучасного, вона насичена ідеологією і соціальним замовленням. Історики змушені займати визначену ідеологічну та суспільну позицію, і ця позиція визначає межі можливого використання отриманих результатів, тому праця історика завжди несе в собі ідеологічні ризики [15, с. 113].

У цьому відношенні українська історіографія не є виключенням. Її перспективи, на мій погляд, є цілком оптимістичні: Загальне повернення історії до питань «партійності» або «заангажованості» безперечно є відображенням сталої тенденції розриву з модерним і позитивістським баченням історії як науки «про майбутнє». Швидше можна говорити про значення історії як «науки про сучасне і для майбутнього». Зміни,

які відбуваються з історичними знаннями та способами писання історії засвідчують, що історіографія є полем постійної дискусії про те, хто уповноважений писати історію. І тоді можна знову згадати, що здебільшого історії писали і пишуть з позицій «переможців» і «пануючих» («хто контролює історію, той має владу!»). Але це історії переважно політичні або політизовані. Нам же сьогодні потрібно писати сучасні історії «людського ґатунку», але все ж таки «історію переможців». Інакше не має сенсу писати про Україну.

1. Анисимов Е. В. Исторические корни имперского мышления в России / Е. В. Анисимов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://src-h.slav.hokudai.ac.jp/sympo/Proceed97/Anisimov.html>.
2. Афанасьев Ю. Другая война. История и память / Ю. Афанасьев [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.yuri-afanasiev.ru/articles/art_1996_59.htm
3. Верстюк В. Ф. Українські проекти в російській імперії / В. Ф. Верстюк, В. М. Горобець, О. П. Толочко // Україна і Росія в історичній ретроспективі : нариси в 3-х т. – К., 2004. – Т. 1.
4. Війна і міф. Невідома Друга світова / за заг. ред. О. Зінченка, В. В'ятровича, М. Майорова. – Харків, 2016. – 272 с.
5. Горенко О. М. Український метанаратив в епоху пропаганди / О. М. Горенко // УІЖ. – 2014. – № 2. – С. 9.
6. Гриневич В. Між молотом і ковадлом / В. Гриневич // Український тиждень. – К., 2013. – № 6.
7. Гриневич В. А. Радянський проект для України / В. А. Гриневич, В. М. Даниленко, С. В. Кульчицький, О. Є. Лисенко // Україна і Росія в історичній ретроспективі : Нариси в 3-х т. – К., 2004. – Т. 2.
8. Зашкільняк Л. Радянські історичні міфи в сучасній українській історіографії: «старе вино в нових міхах» / Л. Зашкільняк // Світло й тіні української радянської історіографії : матеріали міжнародної наукової конференції (Київ, Україна, 22-23 травня 2013 р.) / за ред. В. А. Смоля. – К., 2015. – С. 17–31
9. Зашкільняк Л. Радянські міфи в сучасній українській історіографії: час змін і замін / Леонід Зашкільняк // Історія та історіографія в Європі. – К., 2016. Випуск 5 : Україна в XX-XXI століттях: на шляху гідності і свободи. – С. 103–117.

10. Зашкільняк Л. Метаморфози сучасної Кліо (про нові тенденції світового історіописання на початку ХХІ століття) / Л. Зашкільняк // *Theatrum Humanae Vitae*. Студії на пошану Наталі Яковенко. – К., 2012.
11. Касьянов Г. В. Національні історії та сучасна історіографія: виклики і небезпеки при написанні нової історії України / Г. В. Касьянов, О. П. Толочко // УІЖ. – 2012. – № 6. – С. 4–24.
12. Кульчицький С. В. Новітній український державотворчий процес / С. В. Кульчицький, Б. О. Парахонський // Україна і Росія в історичній ретроспективі : Нариси в 3-х т. – К., 2004. – Т. 3.
13. Патриляк І. К. Між двома проваллями: Україна в роки Другої світової війни / І. К. Патриляк // Проблеми всесвітньої історії. Науковий журнал. – К., 2016. – С. 169–182.
14. Портнов А. Упражнения с историей по-украински / А. Портнов. – Москва, 2010.
15. Рохас К.А.А. Историография в 20 веке. История и историки между 1848 и 2025 годами / К. А. А. Рохас. – Москва, 2008.
16. Україна в другій світовій війні: погляд з ХХІ ст. Історичні нариси : у 2-х кн. – К., 2011. – Кн. 1–2.
17. Україна. Результати соціологічного дослідження, проведеного у рамках проекту «Започаткування Національного діалогу в Україні» січень – червень 2015. Київ: Фонд «Демократичні ініціативи ім. І. Кучеріва, 2015. – С. 29–32.
18. Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми / кол. монографія за ред. Леоніда Зашкільняка. – Львів, 2004.
19. Яковенко Н. Нариси кризової історіографії / Н. Яковенко // Критика. – Київ, 2006. Число 1–2.
20. Ankersmit F. Narracja, reprezentacja, doświadczenie. Studia z teorii historiografii / pod redakcją i ze wstępem Ewy Domańskiej. – Kraków, 2004.
21. Hagen M. von Does Ukraine Have a History? // *Slavic Review*. – 1995. – № 3.
22. Stryjek T. Jakiej przeszłości potrzebuje przyszłość? Interpretacje dziejów narodowych w historiografii i debacie publicznej na Ukrainie 1991–2004 / T. Stryjek. – Warszawa, 2007.
23. Wrzosek W. O myśleniu historycznym / W. Wrzosek. – Bydgoszcz, 2009. – 144 s.

Зашкільняк Л. А. О свободе и ограничениях в познании прошлого: украинская историография в начале ХХІ века

Историография ХХ века углубила понимание исторических процессов, но сохранила представление о прогностической социальной функции исторического знания. Это оставляло историю в объятиях «историцизма». Одновременно формировалось представление о преимущественной зависимости историков от современности, которое в сущности возникало из того же прошлого. Таким образом, стремление историков освободиться от «призраков прошлого» неуклонно приводило их в зависимость от «призраков современности» с перенесением их в будущее. Украинская историография последних двух десятилетий использовала в основном методологический инструментарий модернизма, пренебрегая новыми предложениями. В формировании образа прошлого Украины современным украинским исследователям до сих пор не хватает понимания ее субъектности и постколониального положения. В таких условиях необходимо смело брать на вооружение новые методологические подходы, опровергать распространяемые до сих пор имперские мифы и стереотипы соседних историографий.

Ключевые слова: современная украинская историография, мифы и стереотипы, постколониальная теория.

Zashkilnyak Leonid. On Freedom and Limits in the Cognition of the Past: Ukrainian Historiography in the Early 21st Century

Modern historians of the twentieth century deepened the understanding of historical processes, but kept the idea of prognostic social function of historical knowledge. This story left them in the arms of “historicism”. At the same time the idea of the overwhelming historians’ dependence of the contemporaneity have been formed, which in fact arose from the past. Thus the historians’ desire to rid of the “ghosts of the past” steadily introduced them dependent on the “ghosts of contemporaneity” with its transfer into the future. Ukrainian historiography of the last two decades used mainly methodological tools of modernism, ignoring the new proposals. In forming image of Ukraine’s past Ukrainian current researchers still lack an understanding of its subjectivity and postcolonial situation. In such circumstances, it is necessary to safely adopt new methodological approaches, to refute distributed hitherto imperial myths and stereotypes of surrounding historiographies.

Keywords: Contemporary Ukrainian historiography, myths and stereotypes, postcolonial theory.